

УДК 316.344.32

Нова роль інтелектуалів в умовах сьогодення

Олександр Швирков,
кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри філософії
Сумського державного університету

У статті розглядається питання про необхідність для теоретиків скорегувати свої політичні, соціологічні та інші теорії з урахуванням особливостей світосприймання політичних діячів. Після такої корекції, на думку автора, цими теоріями стануть охочіше керуватися політики при проведенні політичних та економічних реформ, що особливо актуально в контексті сучасної економічної кризи. Пропонуються й способи такої корекції.

Ключові слова: політична система, політична криза, політичне прогнозування.

This article is considered on a question about necessity for theorists to correct their political, sociological and other theories taking into account the particularities of politicians' world-outlook. In author's opinion after such a correction these theories will become more often to follow in undertaking political and economic reforms that is actually in the context of the modern economic crisis. The ways of such correction are also offered.

Keywords: political system, political crisis, political prognostication.

Сьогодні стало майже модою констатувати сутнісну кризу економічної, політичної та інших систем. Причому говорять про кризу не тільки політологи і соціологи, що дотримуються, умовно кажучи, лівих позицій (наприклад, І. Валерстайн [1; 2]), але й цілком „ортодоксальні”, цілком ліберальні економісти (наприклад, Л. Туроу [3]). Усі вони сходяться й на неможливості передбачити сьогодні, до чого, власне, все йде. Так,

зрозуміло, що потрібно здійснювати структурну перебудову економіки, соціалізувати капітал тощо. Проте для цього має бути, перш за все, політична воля еліт. В них же такої волі, судячи з усього, немає. Багато в чому це обумовлюється тим, що в більшості розвинених (і не тільки) країн ситуація далека від критичної, тобто спад виробництва тощо не настільки великий, щоб це призвело до істотного в порівнянні з сучасним падіння рівня життя в найближчому, так би мовити, безпосередньому майбутньому. Існують також можливості тимчасової стабілізації ситуації за рахунок використання вигод глобалізації економіки. За наявності певних домовленостей на вищому політичному та економічному рівнях це, ймовірно, на найближчий час дозволить тримати ситуацію під контролем. Далеко не вичерпані природні ресурси Африки, Сибіру. Але що буде через п'ять — десять років, передбачити не береться ніхто. Точніше, нинішні тенденції цілком очевидні, цілком очевидні й заходи, яких необхідно вжити для того, щоб уникнути негативних наслідків розвитку цих тенденцій. Проте абсолютно не очевидно, за яким сценарієм розвиватимуться події насправді.

Більше того, на сьогодні немає загальноприйнятої ідеології трансформацій, що відбуваються, концептуальних рамок, у які їх — нехай і тимчасово — можна було б утиснути й подати громадськості. По суті маємо лише ідеологію повної невизначеності, ідеологію очікування-невідомого. Головне її гасло: „Те, що було раніше, відходить. Тепер слід чекати чого завгодно”.

Проте трансформація суспільства та економіки відбувається не за один рік, отож потрібна ідеологія **перехідного періоду**. Тобто сам цей перехідний період має бути якимось чином ідеологічно оформлений, включений у якісь межі, охарактеризований у **позитивних** термінах. Повторюся: сьогодні такої позитивної характеристики немає¹.

За великим рахунком, ситуація ця не нова. Просто зараз вона якось по-особливому очевидна, наочна, волаюча. Суть однієї з її важливих сторін можна охарактеризувати так: якщо для економістів, соціологів, філософів очевидні тенденції та їх негативні наслідки, якщо для них очевидні методи запобігання цим наслідкам, то чому відповідні сценарії не реалізуються, чому відповідні методи не використовуються?

На мою думку, для того, щоби правильно оцінити ситуацію, що склалася, і відповісти на поставлене запитання, необхідно врахувати такі моменти.

Усі люди розрізняються, крім іншого, тим, на яку „відстань” вони „бачать”, на яку глибину здатні аналізувати ту чи іншу проблему. Зрозуміло, що чим освіченіша людина, тим ця глибина більша. Реакція, взагалі ставлення до тих чи інших подій тієї чи іншої людини безпосередньо

¹ Під ідеологією розумію не набір гасел, ярликів і кліше. Ідеологія в цьому випадку — суть певне бачення проблеми, пов'язане з певними ціннісними і цільовими компонентами.

залежить від глибини аналізу, на який вона здатна. Той, хто бачить речі у глибшій перспективі, бачить далі й реагує на віддаленіші події. Проте, реагуючи сьогодні на події, які, по суті, ще не настали, людина ніби діє абсолютно в іншому часовому масштабі, ніби прискорює час, або, точніше, пропускає, відкидає той проміжок часу, через який вони повинні настати. Ці події для неї – суть **сьогодення**. Якщо інші люди не здатні бачити так далеко, поведінка цієї „далекозорі” людини, її реакції, її, як б сказав, **паніка** їм не зрозумілі (згадаймо стару історію з Касандрою). Тому вони просто не бачать причин діяти певним чином.

Саме цей механізм, або феномен, лежить в основі непорозумінь, що виникають між аналітиками й політиками, між ученими і практиками. По суті йдеться про те, що ті та інші живуть за різними годинниками. Те, що для одних уже сьогодні, для інших – дуже віддалене, можливо, навіть фантастичне майбутнє. Проте проблема полягає в тому, що світ так влаштований, що ресурсами, важелями, здатними впливати на суспільство, економіку тощо, володіють саме практики. Чому існує таке співвідношення, тут не місце обговорювати. Критична маса далеких теоретиків, достатня для того, щоб вплинути на короткозорих практиків, як правило, нагромаджується дуже рідко. І тому політики часто починають діяти тільки тоді, коли несприятливі події, які вже давно передбачали аналітики і яких, відтак, цілком можна було уникнути, вже настали.

„Далекозорі”, як правило, це люди з розвиненим системним мисленням. Системним у тому сенсі, що вони у всьому бачать або хочуть бачити систему, структуру, завершеність. Причому система ця, її функціонування мають бути по можливості підпорядковані якомусь абстрактному принципові. Наприклад, рівноваги, збалансованості, справедливості, блага і тому подібне. Саме тому в творах великих (і не дуже) мислителів, що стосуються державного устрою і функціонування економіки, таке важливе місце відводиться відповідним поняттям (утопісти, І. Кант, Г. Гегель, А. Сміт).

Та обставина, що цього принципу не існує, що немає підпорядкування абстрактному принципові в реальності, в діях тих чи інших людей, сил, викликає у „далекозорих” неспокій, незадоволеність, прагнення все виправити. Історія думки теж дає нам величезну кількість прикладів і цього.

У зв'язку з цим фундаментальна суперечність у писаннях „далекозорих”, що стосуються життя суспільства, політики тощо, полягає в тому, що вони прагнуть дати закінчений, систематизований опис дій тих, хто у своїх діях якраз і не керується прагненням до завершеності, досконалості, систематичності. Іншими словами, вони прагнуть нав'язати, приписати свій спосіб ставлення до реальності людям, для яких цей спосіб ставлення до реальності нехарактерний. Тобто людям дії, політикам. Проте саме політики міняють „політичний ландшафт”. Таким чином, приходимо до старої доброї суперечності між „як треба” і „як насправді”. Ці два моменти

конституують таку типову ситуацію, точніше, складають її сторони. Спробую описати її таким чином.

Будь-які процеси в суспільстві найчастіше ініціюються і скеровуються людьми, які володіють не найкращим зором і не найсистематизованішими уявленнями про устрій суспільства і держави. Уявлення ці так само далеко не завжди підпорядковуються якомусь абстрактному принципу. Дії цих людей викликають певні наслідки. Наслідки, на відміну від мотивів тих, хто їх здійснює, цілком об'єктивні; вони можуть формувати об'єктивні тенденції, які, у свою чергу, уловлюють „далекозорі” аналітики, вчені. Останні прагнуть виділити і зафіксувати ці тенденції, простежити, куди вони ведуть, і сформулювати ті чи інші рекомендації, дотримання яких дозволить в подальшому уникнути негативних наслідків, до яких ведуть дії політиків. Проте ці рекомендації, як і оцінка тенденцій та їх наслідків, ґрунтуються на уявленнях, багато в чому чужих і незрозумілих „короткозорим” діячам. Чужий їм, перш за все, спосіб **систематизації** цих уявлень, верховний принцип, якому вони підпорядковані. Внаслідок цих моментів діячі можуть, по-перше, по-іншому, тобто не так, як „далекозорі”, оцінювати ступінь негативності тих чи інших результатів розвитку подій, по-друге, не уловлювати ступінь тимчасової близькості або актуальності цих результатів і, по-третє, не бачити сенсу в приведенні існуючого стану речей у відповідність з системою, яку пропонують „далекозорі”.

Думаю, час, у який ми живемо, дає достатньо ілюстрацій наведеному вище опису.

Хочу підкреслити, що я абсолютно не вважаю, ніби „далекозорі”, тобто вчені, аналітики, взагалі мислителі, „правильніші” „короткозорих”, тобто політиків. Хоча мої симпатії і можуть бути переважно на боці перших (перш за все тому, що саме до них я відношу й себе). Так само повинен зауважити, що я не заперечую можливості існування індивідів, у яких здатність до дії та наукового (або якогось ще) передбачення однаково розвинені, збалансовані.

Ще один важливий момент, на який ми повинні звернути увагу, полягає ось у чому. Більшість книг, що стосуються економічних, політичних та інших прогнозів, пишуть „далекозорі”. Реальні політики пишуть мало і нечасто, а якщо й пишуть, то, як правило, **не своїми руками**. Проте саме по писаному, **через** написане більшість людей сприймає ситуацію, оцінює її. „Далекозорі”, таким чином, нав'язують читаючій та всій іншій публіці своє бачення реальності, бачення, що характеризується особливостями, про які говорилося вище. Політики ж, тобто люди, які безпосередньо ухвалюють управлінські рішення, мають, як уже теж говорилося, бачення реальності, яке істотно відрізняється від бачення реальності „далекозорими”, і діють вони відповідно до свого бачення, а не згідно з баченням „далекозорих”, тобто не так, як зазначено у працях останніх. Саме цим і обумовлюється та іноді разюча, волаюча невідповідність між рекомендаціями аналітиків – цілком начебто здоровими і розумними – і

діями політиків. Цим самим пояснюється і така ж кардинальна розбіжність між дійсністю, за створення більшої частини якої відповідальні політики, і тією картиною, яку ми бачимо в сукупності творів соціологів, політологів та іншої наукової братії.

Проте ситуація насправді ще заплутаніша. Справа в тому, що **політики повинні говорити**. Вони повинні говорити з іншими політиками, з аналітиками, з народом зрештою. Говорити ж вони можуть тільки за допомогою тих концептів, тих теорій, тією ж **мовою**, яку їм надають аналітики, бо саме ці останні **дають людям слова**, в цьому їх роль і призначення. Таким чином, політики занурюються багато в чому чуже їм мовне і, отже, смислове середовище.

Тому до „мовчазної більшості” ми повинні були б приєднати меншину, що **пише**, і меншину, що **говорить**. Причому остання хоча й говорить мовою тієї, що пише, – просто тому, що іншої в неї немає, – проте думає і діє часто абсолютно не так, як від неї чекають меншина, що пише, та більшість, що мовчить.

Частково ситуацію – особливо останнім часом – намагаються виправити тим, що дають поговорити меншині, що пише, тобто „далекозорим”. Маю на увазі „аналітиків”, які регулярно виступають на телебаченні і решті медіа-простору. Проте це мало міняє справу, оскільки рішення все одно приймають **інші** люди.

Думаю, що ця проблема, мною лише зачеплена, становить великий філософський інтерес. Тим більше, що, як здається, її досі не дуже й помічали¹. Йдеться про співвідношення картини світу, що задається, створюється „інтелектуалами” (назвемо їх так), і картиною світу, імпліцитно присутньою в головах більшості людей (у тому числі й інтелектуалів). Імпліцитно в тому сенсі, що, як правило, вона чітко не оформлена – перш за все **вербально** – не становить собою якоїсь цілісності. Проте **переважає** завжди цілісність. Іншими словами, за браком власної цілісної вербально оформленої картини світу і за наявності чужої цілісної вербально оформленої картини світу ця остання посідає „святе місце”. Картина ж, що створюється інтелектуалами, повна ілюзій – через особливості їх життя і психології, вона повна повітряних замків (вище я спробував по-іншому охарактеризувати її в термінах системності, структурованості, підпорядкованості абстрактним принципам).

Нарешті ризикну висловити одне припущення щодо ролі інтелектуалів в історії людства. Суть цього припущення полягає в тому, що, можливо, саме інтелектуали надали – нехай і несвідомо – політикам ту дуже щільну ширму, за якою останні зуміли приховати справжню природу політики, політичної боротьби. І справа навіть не в словесному оформленні тих чи інших політичних „акцій”, їх інформаційному прикритті – як зараз

¹ Один з її аспектів розглядався у моїй статті [5].

прийнято висловлюватися, – а в першу чергу тому, що інтелектуалістська картина світу зі всіма її згаданими вище особливостями настільки укорінилася в розумі обивателя, що він почав вірити в те, що справжній стан справ, який час від часу прориває цю картину, є лише тимчасовою аберрацією, відхиленням від правильного, реального. Істиною ж, реальністю служить саме ця картина, ширма. І з кожним роком вона стає все товстішою, все щільнішою, а теорії, на яких вона ґрунтується, весь час доповнюються, розвиваються. І людина потребує все більше і більше зусиль, аби прорватися крізь неї. Про щільність і непорушність **ширми**, крім іншого, свідчить і те, що, незважаючи на те, що саме в ХХ столітті відбулися найжорстокіші й найруйнівніші війни, ми все одно продовжуємо вірити в інститути демократії, ліберальні цінності, могутність розуму тощо.

Про те, що інтелектуали часто дають політикам зброю для їх боротьби одне з одним і з народом, годі й говорити.

Що ж можна зробити, щоб хоч б трохи скоротити розрив між політичною реальністю, що задається діями політиків, і мовою, якою вони говорять? Особливо оригінальний рецепт тут запропонувати важко. Жодним **фокусом**, жодними **кляцаннями пальцями** цей розрив не ліквідується. Мова може йти тільки про поступове, повільне його скорочення. Хотілося б, звичайно, щоб зустрічний рух почався з обох боків. Але навіть якщо рухатиметься тільки одна сторона – вже добре. Припустимо, що це будуть „далекозорі”. У чому полягатиме їх крок назустріч? Чи повинні вони спробувати приборкати свою схильність до систематизації, структуризації? Або, може, їм варто пожертвувати – хоч б частково – якимись своїми абстрактними принципами? Думаю, що друге прийнятніше. Треба розуміти, що мовиться тут зовсім не про те, щоб перетворитися на аморальних людей (саме політиків часто до них відносять). Більшою мірою йдеться про усвідомлення відносності й історичності **цих** принципів. На мою думку, нас гнітить вантаж етичних концепцій сто- і тисячолітньої давності. Можливо, це пов'язано з деяким відставанням етики від інших напрямів, ліній філософії. Можливо, з тим, що сучасна політологія і соціологія здебільш все ще вкорінені в політичних теоріях і теоріях ідеального суспільства і держави, створених у XVIII столітті (а то й раніше). Можливо, слід скористатися сучаснішими філософськими концепціями і на них будувати нову **політологію**. Правда, які це можуть бути концепції? Можливо, і політологія, і соціологія (як її попередниця і прародителька), будучи дітищем позитивізму, взагалі повинні піти в минуле?

Проте не тільки **принципами** належить „пожертвувати” (хоч б частково). Слід істотно послабити й ступінь структурованості теорій, взагалі побудов. Хочу, щоб мене правильно зрозуміли. Йдеться не про те, щоб штучно спримітизувати своє мислення, а про те, щоб не чекати і, головне, не вимагати від суспільства і політиків більшої системності в

мисленні, ніж та, на яку вони здатні. Хоча б для того, щоб так щиро не обурюватися і не дивуватися з того, що до їх пророцтв не прислухаються. Іншими словами, аналітикам слід вводити поправку на меншу схильність політиків до красивих, закінчених теоретичних побудов і конструкцій. На ділі це тільки підвищить результативність прогнозів.

Тут, до речі, ми зустрічаємося з однією цікавою, я б навіть сказав, парадоксальною особливістю політичного й економічного прогнозування та аналізу. А саме: якщо аналітик указує на можливість якоїсь події і до нього прислухаються, адекватно реагують і таким чином уникають негативних наслідків, то аналітик ніби виявляється таким, що не мав рації, оскільки подія, ним передбачена, не настала. Більше того, часто навіть не можна переконатися в тому, що передбачені ним події відбулися б, якби не було вжито відповідних заходів. З іншого боку, якщо до його слів не прислухаються і якась подія таки станеться, то вийде, що він мав рацію. Це, вочевидь, зрозуміють всі. Відповідно, слава його як провісника миттєво зашкалить. Чесно кажучи, навіть не знаю, якому варіантові аналітик має віддати перевагу. Можливо, що не особлива активність аналітиків в плані просування своїх прогнозів частково пов'язана з бажанням слави (нехай і касандрової). Так само не варто забувати й про їхню інтелектуальну гордість („не послушали – тепер маєте”).

Як же тоді оцінити результативність прогнозу? Тим, що він справдився, чи тим, що завдяки прогнозу негативних наслідків удалося уникнути? Враховуючи сказане раніше, пропоную ефективність роботи аналітика оцінювати **кількістю разів, коли до нього прислухалися і вчинили так, як він радив**. При цьому, природно, негативні наслідки реалізації запропонованих ним заходів мають бути істотно меншими, ніж ті, що передбачаються ним у випадку нереалізації цих заходів. Такий спосіб оцінки цілком корелює із закликком знизити вимоги (й очікування) політиків до абстрактних принципів („добра”, „справедливості”, „рівноваги” тощо), а так само ввести поправку на меншу схильність (і довіру) останніх до побудови завершених, **добре структурованих** теорій.

Справді, дотримання цього закликку зробить прогнози аналітиків **зрозумілишими і ближчими** політикам, що, у свою чергу, призведе до того, що до цих прогнозів почнуть частіше прислухатися. При цьому результату, справді бажаного аналітикові, звичайно, досягнуто, швидше за все, не буде (тобто реальність не буде достатньою мірою перебудована відповідно до його сокровених уявлень і мрій). Проте це все ж таки буде більше, ніж те **нічого**, яке він дуже часто має зараз. Знову ж таки, і суспільству в цілому буде користь.

Повинен зауважити, що зовсім не йдеться про те, щоб досягти свого, використовуючи знання психології опонента (яким у даному випадку стосовно аналітика виступає політик), тобто банальне маніпулювання. Йдеться про те, щоб скоригувати свої настанови згідно з реальністю (частиною якої, нехай і досить специфічною, є політика), **не замикатися**

у вежі із слонової кістки.

Коротше кажучи, бажаючи меншого, отримаєш хоч щось, бажаючи більшого – ризикуєш не отримати нічого.

Зараз, як мені здається, масив „високолобої” літератури значною мірою є чимось самодостатнім, чимось таким, що існує практично незалежно від реальності. Іноді, щоправда, його використовують як покривало, що її приховує, покривало, яке не стільки повторює „рельєф місцевості”, економічний чи політичний, скільки згладжує його гострі кути, приховує провалля та ущелини. Причому, хочу зауважити, це стосується не тільки „замовної” літератури, яка має за мету якраз приховати щось. Цей випадок мене взагалі не цікавить, оскільки там якраз все зрозуміло. Це стосується, перш за все, серйозних творів, написаних серйозними, незаангажованими дослідниками.

Звичайно, можна говорити, що така ситуація цілком нормальна, що між теорією і практикою завжди існує якийсь розрив, що теорія часто значною мірою незалежна від практики. Проте слід пам'ятати, що ми говоримо про економіку, політологію та соціологію, а не про теоретичну фізику чи математику. Перелічені гуманітарні дисципліни не тільки спрямовані на вивчення реальності, вони своєю найважливішою частиною орієнтовані на перетворення реальності.

Такі мої міркування. Вони носять попередній характер і, безумовно, потребують подальшого розвитку. Проте вже зараз можна сказати, що порушені проблеми мають всі ознаки фундаментальних і вирішення їх може по-новому визначити роль і місце суспільних наук.

Доповнення

Багато що зі сказаного (особливо „другий момент”) може викликати стійкі асоціації з поняттям **ідеального типу** М. Вебера, а тому вважаю за необхідне дати деякі пояснення щодо цього.

1. Ідеальний тип у М. Вебера – це, в першу чергу, **метод дослідження**. У мене акцент робиться на питанні про зміну реальності, її корекцію, а так само на корекціях, яким повинна підлягати теорія.

2. У М. Вебера не простежується діалектика відношень картини світу, що створюється інтелектуалами, і, власне, політичного дискурсу, за генерацією якого відповідають професійні політики.

3. У мене упор робиться, перш за все, на тексти, які головним своїм змістом мають прогнози, кращий майбутній суспільний устрій тощо. У М. Вебера ж у межах його методу порівнюється опис того, що має бути, з тим, що **вже є**.

4. Наскільки я розумію, у нього взагалі не йдеться про корекцію текстів відповідно до психологічних особливостей політиків, їх бачення світу. У мене ж на цьому робиться основний упор.

І останнє (що вже не стосується М. Вебера): вважаю за необхідне підкреслити, що в цій праці йшлося не стільки про те, що теоретики

повинні зробити свої теорії адекватнішими реальності, „правильнішими”, скільки про те, що вони повинні переглянути, наскільки це можливо, свої настановлення щодо власних теорій, свої **вимоги** до них. Йшлося про те, щоб змінити, скоректувати форму теорій таким чином, щоб зробити їх зрозумілішими для тих, хто, можливо, почне їх застосовувати, тобто зробити їх зрозумілішими політикам. Хоча, безумовно, здійснивши запропоновану корекцію, теоретики і справді зроблять свої теорії адекватнішими реальності, оскільки, по-перше, політики та їх настановлення – це частина реальності, і, по-друге, цими теоріями просто стануть частіше користуватися, **змінюючи реальність відповідно до них**.

Спроба реалізації запропонованих принципів була зроблена мною в [4].

Література:

1. **Валлерстайн М.** После либерализма: Пер. с англ. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 256 с.
2. **Валлерстайн М.** Конец знакомого мира: Социология XXI века: Пер. с англ. – М.: Логос, 2004. – 368 с.
3. **Туроу Л.** Будущее капитализма: Пер. с англ. – Сибирский хронограф, 1999.
4. **Швирков О. І.** Ідеологічні партії і партії-ФПГ // Політичний менеджмент. – 2009. – № 5. – С. 55 - 63.
5. **Швирков О. І.** Складові політичних подій // Політичний менеджмент. – 2009. – № 4. – С. 91 - 98.